

*Магрицька І.***ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ В КОНТЕКСТІ
РОЗКУРКУЛЕННЯ ТА ГОЛОДОМОРУ**

Незважаючи на те, що Голодомор 1932-33 рр. листопадним (2006 р.) рішенням Верховної Ради начебто отримав належну оцінку українськими законодавцями, рік, що минув після цього рішення, показав, що наше суспільство не змінило своє відсторонене ставлення на належне до цієї наймасштабнішої трагедії українства, ніж це було до цього.

Відомо, що в умовах ленінсько-сталінського більшовицького режиму історична правда про здійснювані ним терор і репресії відносно будь-кого або замовчувалася, або спеціально фальсифікувалася, перекручувалася і спрощувалася. За стіною тривалого мовчання, приховування документів (аж до недавнього часу), залякування і нищення свідків перебувала й правда про колективізацію, розкуркулення і голодомори українського селянства.

За того режиму це було закономірно. Але намагання применшити масштаби і замовчати жахи геноциду українців є відчутними й досі, в уже незалежній Україні. У результаті наше молоде покоління або мало знає, або зовсім не знає про причини, перебіг і наслідки Голодомору 1932-33 рр., який був фізичним і духовним геноцидом українців.

На жаль, до сьогодні на державному рівні в Україні не фінансувалися системні дослідження теми голодомору. На думку дослідника цього геноциду І.Самійленка, головна причина блокування таких досліджень у тому, що в сучасній Україні є недоброзичливці, які чекають, поки не залишиться жодного свідка цієї трагедії¹.

Найпершою ознакою будь-якої цивілізованої нації є наявність у неї історичної пам'яті, передусім – пам'яті про свої національні трагедії. Саме історична пам'ять є запорукою формування політичної нації, а на її основі вже громадянського суспільства. А в Україні, як показує життя, проблема історичної пам'яті покладена на плечі не державних інституцій, а громадських організацій. Упродовж нашої незалежності самі лише ентузіасти займалися копіткою працею зі збору спогадів очевидців Голодомору 1932-33 рр. – головного джерела вияву історичної правди про цю трагедію.

Саме збір емпіричного матеріалу є основним завданням всеукраїнської Асоціації дослідників голодоморів в Україні. 2003 року в Луганську створено філію цієї асоціації. За чотири роки її членами здійснено обстеження 170 сіл Луганської області, населення яких найбільше постраждало від Голодомору 1932-33 рр., записано на відео- та аудіо-плівку свідчення його очевидців. Ці свідчення можна було б уже видати двома книгами, а на їх основі створити

документальний фільм; і головна проблема – тільки у відсутності коштів на ці види роботи.

Ми переконані, що збирати і публікувати подібні матеріали, потрібно, незважаючи на таке ставлення держави до цієї кричущої проблеми нашого суспільства, – з метою донести правду до тих, кому належить будувати нову Україну.

А про те, якою сьогодні є громадянська свідомість нашої молоді, може свідчити такий приклад. Нещодавно я запропонувала своїм вихованцям – студентам одного з луганських університетів – послухати розповідь про те, які біди приніс Голодомор 30-х років селам Слобожанщини. І почула кілька активних заперечень: мовляв, треба жити сьогоденням і думати про майбутнє, а не про минуле. Одна дівчина сказала, що знає все про цей голодомор із розповідей своєї вчительки, яка його пережила (за її словами, цій учительці 60 років). А друга додала, що читала про український голодомор у книзі Шолохова “Поднятая целина”. Такі “глибокі” знання власної історії демонструють сучасні українські студенти-гуманітарії – наша майбутня “еліта”. А що ж говорити про менш освічену молодь?

Отож, створення джерельної бази майбутніх об’єктивних історичних розвідок – першочергова мета діяльності нашої громадської організації.

Цього літа (у відпускний час) мені вдалося побувати у сорока чотирьох селах п’яти північних (сільськогосподарських) районів Луганської області, поспілкуватися з тими, хто пам’ятає голодні роки (більшість моїх респондентів під час голодомору були дітьми, небагато з них на той час були молодими людьми, але пощастило поспілкуватися і з тими, кому сьогодні 100 і навіть 105 (!) років) і зафіксувати на відеокамеру їхні розповіді. Тепер попереду тривала й нелегка робота з розшифрування цих записів.

А нещодавно нашій Асоціації довелося попрацювати в не зовсім властивій для нас функції. Ми отримали листа від професора одного з московських інститутів Володимира Монакова. У листі йшлося про те, що його мати, Анна Євгенівна Монакова, народилася 1925 р. у селі Литвинове Білолуцького (нині Новопсковського) району Луганської області. Жінка пам’ятає, як звали її батьків – Євген Платонович і Уляна Макарівна, їхнє прізвище – чи то Неласенки, чи то Неласови (дівоче ж прізвище її матері – Василенко).

За свідченням В.Монакова, у 1932 р. від голоду померли батьки, брати і сестри його мами. Вона одна вижила з усієї родини й була віддана до дитячого будинку в цьому ж селі, де й виховувалась до початку війни. А вчилась у сусідньому селі Новобіла. У воєнний час дітей евакуювали спочатку до Саратова, а потім до Оренбурзької області; дорогою документи цих дітей загубилися.

З того часу Анна Євгенівна живе в Росії, а її син Володимир просить нас провести архівний пошук документів, які б могли пролити світло на історію його родини по лінії матері. Ця людина виявила благородне бажання знати свій родовід, що природно для кожної висококультурної людини.

Наш адресат написав, що його офіційне звернення до Луганського обласного архіву не дало результатів: йому відповіли, що таких відомостей в архіві немає. Тож наша ж Асоціація взялася за цю копітку справу.

Пошукову роботу здійснює член нашої Асоціації Ніна Михайлівна Сичова (пенсіонерка, за фахом історик-архівіст). Кілька місяців вона працювала з документами, які належать до фонду “унікальних” – із метричними книгами села Литвинове і сусідніх сіл колишнього Білолуцького району (раніше ця територія входила до складу Харківської губернії, пізніше – Донецької області, а тепер входить до Луганської).

Із цих книг Ніні Михайлівні вдалось установити справжнє прізвище батька, діда й прадіда Анни Євгенівни – Неласий, а також їхні імена. Як філологу особисто мені цікавою була етимологія цього прізвища. Відомо, що наші давні предки давали прізвище людині за якоюсь її характерною ознакою. А Борис Грінченко у “Словарі української мови” серед власне українських слів наводить слово *ласий* із семантикою “лакомий, охотник до чого-либ” і подає приклади сполучуваності цього слова з іншими: *Ласий, як кіт на сало; До грошей я не дуже ласий; Найму собі цимбали, щоб ніженьки дрімбали; найму ще собі баса, бо робити не ласа*² [2, с. 344-345].

Установлено також імена та прізвища деякого з інших найближчих родичів Ганни Неласої – як по батьківській, так і по материнській лінії (до п’ятого коліна), відновити точні дати їх народження, смерті або вінчання. Тут, крім прізвища Неласих, фігурують прізвища Василенків і Заратуйченків. Цікаво, що в усіх її родичів, як і в усіх без винятку їхніх односельців, у графі “національність” зазначено: “українець”, а в графі “головне заняття (професія)” – “хлібороб”.

Ще попереду нелегка робота з відновлення деяких документальних свідчень відносно родини Ганни Неласої, зокрема – потрібно з’ясувати точну дату народження цієї жінки: вона досі не знає, коли народилася, бо в її паспорті зазначений тільки рік народження (і то ймовірний), а число й місяць народження взагалі відсутні.

Багато хто з дослідників перебував у стані захоплення важливою і цікавою справою, коли не можеш зупинитися на півдорозі й намагаєшся довести розпочате до кінця, незважаючи ні на які перешкоди. Саме тому з метою зібрати якомога більше інформації стосовно долі Ганни Неласої я вирішила поїхати на її батьківщину – в село Литвинове нині Новопокровського

району Луганської області. Розв'язавши складну для себе транспортну проблему (а проїхати довелося майже 500 км), вирушила в дорогу.

З метою відшукати інформацію про дитячий будинок, у якому після смерті батьків виховувалась Ганна, та про його евакуацію заїхала спочатку в районний архів. Його співробітники розчарували, повідомивши, що таких документів у них немає, і додали, що до архіву звертаються в основному з приводу пенсійних справ.

Наступна зупинка – в селі Новобіла, що поблизу Литвинового (у листі В.Монакова сказано, що його мама навчалась у цьому селі). Секретар сільради теж нічим не порадувала, а директор місцевої школи Андрій Богачов, який гостинно прийняв у себе вдома, запевнив, що ніяких документів, що підтверджували б існування в їхньому селі дитячого будинку довоєнного періоду, немає і бути не може. Школа нова, від попередників нічого не передано. До того ж, навіть старожили села про цей дитбудинок нічого не чули. Мій співбесідник, сам історик, розповів, що теж цікавиться темою Голодомору 1932-33 рр. і останнім часом збирав свідчення місцевих мешканців про цю подію. Він розшукав інформацію про те, що до 1932 р. в їхньому селі проживало близько семи тисяч людей, а після 1933 р. їх залишилось не більше трьох тисяч. Андрій Олексійович люб'язно погодився бути моїм провідником.

Від Новобілої до Литвинового – 15 кілометрів. Дорогою ми заїхали на пасіку директора школи. Чудова літня картина – ліс, суниці, польові квіти... На нашому шляху була капітально збудована, але вже давно зруйнована (очевидно, в часи встановлення тут радянської влади) церква. Можливо, тут колись хрестили і Ганну Неласу. Сфотографувала церкву, а також зробила кілька світлин із місцевими краєвидами, на яких – типова природа південно-східної Слобожанщини.

Заїхавши в село Литвинове (воно поки ще значиться на мапі області), ми побачили порожні хати-мазанки, часто без дахів, зарослі бур'янами. Сьогодні тут уже нікого немає, крім одного чоловіка. Живе він тут тимчасово в одній із покинутих хат, як на дачі. Має пасіку, косить для своєї худоби сіно. Цей чоловік розповів, що минулого літа із Росії (за горою кордон, там починається територія Кантемирівського району Воронежської області) вітром принесло пожежу, яка спалила вже спустілі хати, і вони тепер мають ще більш печальний вигляд, ніж до пожежі. На жаль, цей самотній мешканець села Литвинове не зміг нічого розповісти про тих, хто тут жив раніше – він не з місцевих. Зате сказав, що останні старожили перебралися звідси до своїх дітей у сусідній хутір Козлів.

До Козлова – 7-8 кілометрів. Там нам порадили звернутися до кількох літніх жінок, які родом із Литвинового, а тому могли бути нашими потенційними інформаторами.

Перша з них – Трембач Меланія Яківна, 1925 р. народження. Принагідно зауважу, що недалеко від цих сіл розташоване село Трембачеве – до Голодомору 1932-33 рр. наповнене людом, а сьогодні майже мертво. Меланія Яківна пригадала свою ровесницю Ганну Євгенівну. Вони разом ходили в литвинівську школу, а коли в Литвиновому стало мало дітей (імовірно, після голодомору. – *І.М.*) – ходили в козлівську школу. Згадала, що в Ані була тітка Дуся, а жила дівчина з батьками на околиці хутора, “на крайку”, біля цвинтаря. Після того, як вона залишилась сиротою, жила в чужих людей. Наостанок бабуся додала, що вже мало що пам’ятає, і порадила звернутися до своєї старшої односельчанки – Пріськи Калмиченкової, яка зможе розказати більше.

Справжнє ім’я Пріськи Калмиченкової – Безкішкіна Єфросинія Федотівна, вона 1916 р. народження. У цієї бабусі напрочуд добра пам’ять і здоровий гумор, хоча їй уже за дев’яносто. Живе вона у своєї племінниці, за нею гарно доглядають. Єдина вада старенької – поганий слух, тому наші питання перекадала їй криком родичка. Єфросинія Федотівна докладно розповіла про весь рід Ганни Неласої – її дідів, батьків, дядьків і тіток, братів і сестер. Пригадала, хто з ким був одружений, назвала всі їхні імена. Уточнила, що після того, як дівчина залишилась сиротою, її спочатку забрала до себе тітка Серафима, яка потім віддала її до притулку (його в селі називали “яслами”). Зі слів оповідачки, притулок був у тому ж Литвиновому, а до сусіднього Козлова діти продовжували ходити в школу. Аня була розумна дівчина, гарно вчилася і прагнула знань.

Наступне твердження не стикувалося з наявною в нас інформацією від сина Ганни Неласової. Останній писав у листі, що його мати разом з іншими дітьми-сиротами була евакуйована до Саратова, а наша співбесідниця (яка сама працювала в тих “яслах”) переконана в тому, що дівчина покинула Литвинове саме через свій потяг до знань – “узяла книжку й поїхала вчитися далі”. Забігаючи наперед, скажу, що історія з евакуацією є вимислом Ганни Євгенівни, який ґрунтувався на її вже дорослих страхах.

І перша, і друга наші співрозмовниці сказали, що Анін батько Євген помер у землянці. Зі своєї досить великої практики збору інформації від очевидців Голодомору я знаю, що радянська влада, організуючи колгоспи, поділила селян на бідняків, середняків, куркулів і підкуркульників. Більшою мірою пощастило першим і другим – їх зігнали в колгоспи без особливих проблем. Третіх із сім’ями (як правило, це були багатодітні, працездатні, а тому й заможні селяни, які самі обробляли свою землю і лише влітку

наймали сезонних робітників) відправили на Соловки. А “підкуркульників”, теж досить забезпечених селян – розумних, роботящих і здатних продуктивно працювати – з дітьми вигнали голих і босих із села. Не маючи можливості нікуди виїхати або піти (у них не було паспортів, а в 1932 р. були виставлені збройні загони, які виловлювали таких утікачів і вертали їх назад помирати голодною смертю), вони змушені були рити в “ярках”, за селом, землянки, щоби перезимувати там.

Коли восени 1932 року почався організований новою владою голод, ці люди ходили, як тіні, полями та збирали мерзлу картоплю або цибулю і врешті-решт умирали. Очевидно, такою печальною смертю померли й батьки, брати та сестри Ганни Євгенівни. Такий висновок я зробила завдяки згаданому в обох оповіданнях слову – “землянка”. Дуже вже схожими виявилися історії, почуті мною в різних селах нашої області...

Наведу уривок розповіді Є.Безкішкіної (стилістику мовлення збережено):

“Сім’ю Неласових розкуркулили і виселили в землянки, там вони всі померли – батьки і четверо дітей. Залишилась одна дитина, Аня.

Ще пам’ятаю, як наші дедушка й бабушка, і дядько, й тьотка од голоду померли – тут, у селі.

— *А чому люди голодували?*

— Та того що викачали хліб та вивезли за гряницю, а тут і колхозники тоді подохли, і індивуали (індивідуалісти. — *І.М.*). А тоді розкуркулювали їх... Так мертві підряд лежали, як снопи. Багато, багато тоді померло! У Литвиновому тоді багато хат було, а тепер нема нічого”.

Мертвих людей не ховали, бо в живих не було на це сили. Така ж картина була і в сусідніх, і у віддалених від Литвинового селах.

У цілому позитивний результат нашого пошуку послужив поштовхом до подальшого розвитку цієї теми, на що не сподівалися ні ми, ні та людина, яка звернулася до нашої громадської організації по допомогу.

Як з’ясувалося із нашого подальшого листування з Володимиром Монаковим, його мама довгих 75 років добре пам’ятала, що ж насправді сталося з її родиною в 1932-33 роках. Її дитяча пам’ять надійно зафіксувала всі деталі того трагічного часу. Знала, пам’ятала, але – мовчала. І навіть найближчим людям про це нічого не розповідала.

Як виявилось, моє припущення відносно розкуркулення родини Неласих було правильним. А саме цей факт своєї біографії Ганна Євгенівна досі старанно приховувала. Незважаючи на те, що вже в наш час син часто просив її написати або розповісти історію свого дитинства, і навіть диктофон для цього придбав, жінка на це не зважувалася.

Сталінський режим нависив на тих, кого піддав незаконним репресіям наприкінці 20-х років минулого століття, тавро “куркулі”, а на їхніх дітей –

тавро “з розкуркулених”, що на довгі десятиліття зробило цих людей ізгоями у своїй країні. У результаті в них виробився комплекс страху за своє життя і життя своїх дітей. У всіх тих, кому вдалося вижити під час наступного Голодомору, на цей комплекс наклав відбиток страх голодної смерті, закарбований у пам’яті на все життя.

Син Ганни Євгенівни Володимир повідомив, що його мати досі боялася того, що правда про розкуркулених батьків може зашкодити її нащадкам. Тому й мовчала. Лише інколи починала було згадувати, проте відразу її душили сльози, і вона не могла далі говорити.

А після того, як вона отримала з Луганська інформацію про своє справжнє прізвище і про своїх найближчих родичів, коли побачила світлини, на яких сфотографована рідна природа, крейдяні гори, по яких вона лазила в дитинстві, і коли прослухала аудіо-запис розповідей своїх землячок-ровесниць, їй стало легше. Тоді вона вирішила написати все, як було. І просила, щоб її розповідь була обов’язково вміщена в книгу спогадів очевидців голодомору 1932-33 років на Луганщині (яку ми плануємо видати).

Володимир Костянтинівич каже, що коли набирав на комп’ютері цей текст, він плакав, навіть ридав – так наочно він собі уявляв пережитий його мамою жах, що не міг стримуватися. Для нього це був шок. У листі він подякував за нашу скромну діяльність з розкриття цього страшного злочину радянської влади. І додав: “Хай Ваша книга змусить людей здригнутися і замислитися”.

В.Монаков – порядна, внутрішньо інтелігентна людина. Добре, що в Росії в його особі з’явилася людина, яка об’єктивно ставиться до цього фрагмента радянської історії. Завдяки спогадам своєї матері він особисто переконався в тому, що український Голодомор 1932-33 років був таки геноцидом.

Наведені нижче спогади цієї колишньої мешканки села Литвинове Новопокровського району Луганської області мені надійшли рекомендованим листом із Москви, де сьогодні мешкає його авторка. Спогади завірені власним підписом Ганни Євгенівни і печаткою відповідного комунального підприємства Москви. Подаючи цей лист, хочу зробити кілька ремарок.

Перше. У нещодавно виданому збірнику “Реабілітовані історією. Луганська область” я знайшла прізвища Заратуйченко і Василенко (їх я називала в попередній статті). Книга інформує про те, що Заратуйченко Купріян Маркелович, 1874 р.н., неписьменний, селянин-одноосібник, заарештований 2.01.1933 р. за звинуваченням в антирадянській агітації; постановою ЦВК і РНК УРСР від 7.07.1932 р. висланий за межі України³. Заратуйченко Ілля Данилович, 1889 р.н., має початкову освіту. Тесляр колгоспу ім. Орджонікідзе. “Трійкою” УНКВС по Донецькій області 15.04.1938 р. засуджений до розстрілу (невідомо, за що)⁴. Василенко Максим Йосипович, 1891 р.н., фельдшер

сільської амбулаторії. 7.07.1945 р. був засуджений до 8 років позбавлення волі військовим трибуналом НКВС Луганської області (теж невідомо, за що)⁵. Усі троє родом із села Новобіла – сусіднього з Литвиновим. Очевидно, ці репресовані сталінським режимом люди були представникам роду матері Ганни Неласої.

Друге. Отримані нами спогади закінчуються голодоморними подіями. А з листа Володимира Монакова мені стало відомо, що подальша доля його матері склалася так. Одна з тіток, яка залишилась живою, забрала Ганну з дитячого будинку (“ясел”) до себе в гуртожиток у Луганську. Цій жінці вдалося після Голодомору влаштуватися на тамтешній завод Гартмана (сьогодні це тепловозобудівний завод ім. Жовтневої революції). Цілий рік тітка з племінницею спали на одному ліжку. Після невдалих спроб знайти роботу Ганні довелося піти в ремісниче училище при цьому ж заводі, бо там учнів годували й одягали. З цим же училищем вона й евакуювалася до Саратова. А потім був Медногорськ Оренбурзької області, де працювала вчителькою, там же вийшла заміж і народила двох дітей...

Лист Ганни Євгенівни, без сумніву, демонструє руйнівний вплив Голодомору та розкуркулення (що йому передувало) на долі окремих родин, які пережили ці трагічні події.

[Подаємо лист мовою оригіналу, бо при перекладі втрачається стилістика мови його автора]:

“Я, Неласова Анна Євгенівна (по мужу Монакова), родилась приблизительно в 1925 году (точной даты не знаю) на хуторе Литвиново Старобельского округа Белолуцкого (сегодня Новопсковского) района Луганской области. Родители мои: отец – Евгений Платонович Неласый, мама – Ульяна Макаровна, урожденная Василенко.

Помню дедушку – Платона Михайловича, его дочерей (сестёр моего отца) Лукию Платоновну, Прасковью Платоновну, Евдокию Платоновну, Серафиму Платоновну. С нами в семье жила тётя Серафима – тогда она была ещё несовершеннолетняя.

Хутор наш насчитывал около 100 дворов, улицы располагались лучами, в центре хутора было два колодца с журавлями, на большом расстоянии от друга, называли их почему-то “мырскими”. У этих колодцев стояли длинные корыта, из которых пастухи поили скот.

Улицы имели названия. Одна из них – центральная, на которой была школа, называлась “Город”. Она уходила вверх, к балкам. В балках было много цветов, кустарников. Мне запомнились цветы “ветронец” и “воронец”. Теперь я знаю, что этот лекарственный цветок называют “уклончивый пион”. Был шиповник, терен, глід (или боярышник). Вторая улица называлась “Крейдянка”, т.е. “Меловая”. С одной стороны были меловые горы, которые

тогда мне казались высокими. Мы бегали на эти горы, собирали там окаменевшие “пальцы” и играли ими, а из мела вырезали различные фигурки (это было уже после смерти моих родителей). А ещё в меловых пещерах гнездились шуры, очень красивой окраски птичка, мы за ней охотились, так как нам сказали, что она поедает пчел.

С другой стороны в конце улицы были огороды и сады. Дорога вела в лес, и назывался он “Коробцив”. В этом лесу после раскулачивания мы жили в землянках, где умерли мои родители и братики и много других людей. Третья улица называлась “Сидоровка” и вела в луга и лес “Довгый” и слободу “Белая”. По пути к слободе было ещё то ли село, то ли посёлок Софиевка, мой отец и другие хуторяне ходили туда на рыбалку, а молодёжь ходила купаться. Четвертая улица называлась “Голопузивка”, где мы и жили. Помню дом с длинным высоким крыльцом (оно мне всю жизнь снится). Сколько было комнат – не помню. Помню большие сени, чулан и комнаты – три или четыре. Помню жёлтые ставни, большой огород, разделенный дорожкой на две половины. На одной половине недалеко от дома “клуня” (рига), куда складывали снопы и молотили цепами. А потом появилась веялка, которой провеивали зерно. Насколько мне помнится, она была куплена вскладчину. За клуней, ближе к саду, была пасека, почему-то не в саду, а около сада. Огород, где росла картошка, мелкие помидоры, лук и капуста, на которой мне почему-то запомнилась роса. “Крыныця”, а дальше сад. Начинался сад с малины и каких-то кустарников, а дальше, с одной стороны – груши. Запомнился “бергамот”, а с другой стороны – яблони всяких сортов. Под яблонями трава. Дальше шли сливы и тёрен. Со стороны фасада дома проходила дорога, которая вела на село Козлово. Через дорогу опять огород, где росла кукуруза, а в конце огорода – вишнёвый сад. Тут же, у дороги, стояли “коморы” или, как бы их сейчас назвали, “хранилища”. Они принадлежали людям, жившим на этой улице. В них хранили зерно.

Когда у нас на пасеке качали мед, сбегалась вся детвора, отец всех угощал парным медом (так его почему-то называли).

Жили мирно, дружно. Сеяли хлеб, выращивали огородные культуры. У нас была и бахча, было подворье, где держали скот.

Помню дедушку – с окладистой бородой и в валенках, в доме всегда были люди. Дедушка Платон Михайлович был костоправом, это знание он передал младшей дочери Серафиме Платоновне (я узнала об этом, когда в 1972 году побывала в г. Рубежном, где она жила с семьей своего сына Лени). Мне бросилось в глаза, с каким почтением относились к ним люди из окружения. До конца дней своих буду жалеть, что не расспросила её о многом, ведь ей во время трагедии было 17 лет.

Лиц родителей почему-то не помню. Отец, наверное, был добрым и умелым, он мастерил нам, детям, человечков на ниточках и других зверюшек, делал деревянные ложки из дерева груши, я почему-то это запомнила. И ещё, когда он шел по хутору, то раздавал конфеты, ребятня к нему тянулась. Когда к нему приходили друзья, он пел (наверное, хорошо). Запомнила песню “В саду при долине громко пел соловей, а мальчик на чужбине позабыл всех друзей... позабыл, позабросил...”. А еще он учил неграмотных хуторян грамоте в “ликбезе”, так это тогда называлось.

Мамочка моя вся в домашних заботах: трое маленьких детей и работа в колхозе. Когда родился младший братик, то его хотели назвать Алёшей, а я лежала под люлькой и требовала назвать Ваней, так моего братика и назвали. Когда мама уходила на работу, братиков отводили в ясли, они плакали, и мне их было очень жалко.

А потом наступила самая страшная пора жизни нашей семьи. Дедушки, наверное, уже не было в живых, это, наверное, был 31-32 год. Весной пришли люди – “комсомольцы”. Угнали овец, забрали лошадь, увели корову (корова была, как говорили, “половой” масти). Мама кричала, плакала, мы все трое держались за подол её юбки и ревели. А потом выгнали нас из дома...

Как мы добирались до леса “Коробцив”, я не помню. Но помню, как мужчины рыли землянки, помню, что там было, наверное, пять землянок. У нас была одна землянка на две семьи: мамина сестра Мотя, ее муж Маркиян Трембач, и у них тоже трое детей.

Лето пережили, никто не умер, перезимовали. Наверное, было кое-что из продуктов, немного зерна, муки разрешили взять. И то в наши землянки наведывались какие-то люди, чтобы отобрать последнее. Родители складывали все в кучу, сажали нас, детей, сверху и просили нас кричать и плакать, и иногда эти люди не выдерживали и уходили.

Наступила голодная весна 1933 года. Мы выловили и поели сусликов, ежей, змей – всё, что попадалось, ели всякую траву – лебеду, листья липы, бересту... От зерен травы щиряцы острые чешуйки шелухи застревали в заднем проходе, и мы, дети, палочками выковыривали их друг у друга.

Когда в хуторе падал скот и его вывозили из хутора, люди из землянок ходили за падалью. Запомнила конину, она была очень жесткая, мама варила её в чугушке, потом и это кончилось. Помню, мама посылала нас, детей, в лес за щавелем. И если удавалось залезть на дерево в гнездо сороки или другой птицы, то это был праздник, яйца мы съедали сырыми. Помощи не было ниоткуда никакой. Правда, иногда тетя Марина – жена папиного брата Антона – приносила кое-какие продукты. Антон погиб в гражданскую войну, жили они в хуторе Крывоносив, это уже в Воронежской области,

куда мы, дети из землянок, ходили просить милостыню. Отцу там говорили: “Евгений, у тебя золотые руки, уходи!”. Однажды он попытался с тетей Серафимой уйти, но их задержали в Студенке и вернули (это мне рассказывала позже тетя Серафима). А потом он заболел и уже никуда не мог идти.

И наступил страшный голод. Первым от голода умер братик Коля. Сколько ему было лет – не знаю. Но отчетливо помню его смерть от голода. Около землянки лежала куча хвороста, он упал на неё и умер. Я плакала. А потом умер дядя Маркиян, потом тетя Мотя. Старшая дочь Фекла и её ровесница тетя Серафима ушли из землянок и остались живы. Кстати, дядю Маркияна и тетю Мотю раскулачили за то, что у них был “млын”, или ветряк. Когда я была в 1972 году в Литвиново, он еще стоял, такой белый, не разрушенный, но уже не действующий.

Часто думаю: почему с нашими семьями так поступили, за что выгнали из домов, за какие преступления обрекли на голодную, страшную (страшнее не бывает!) смерть?

Около землянок валялись, разлагались трупы, хоронить их было некому. Помню девочку одну – наверное, старше меня, звали ее Маней. Она ходила на костылях, у неё не было одной ноги. Подошла она к нашей землянке и умерла от голода...

Смерть моих родителей произошла, наверное, в июне 1933 года. Мне было семь с половиной лет. Я пошла на хутор, это расстояние примерно в пять километров (я не раз туда ходила одна), зашла к бабушке Палажке. Это мамина мама, она жила с младшей дочерью – тетей Кылыной, моей крестной, муж её – Павел Яровой, он с детства был сиротой и жил у дяди. Дядю выслали на Соловки за то, что у него была крупорушка и жил у него батрак – племянник Павел. Но они и сами жили впроголодь. Корова у них была. Тетя Кылына болела и скоро умерла.

Я пришла к бабушке. Что я ей говорила, не знаю. Она налила мне в бутылку молока, и я пошла в лес в землянку. По пути забралась в чей-то огород на улице “Крейдянка”, нарыла молодой картошки.

Зайдя в землянку, я увидела свою мамочку, лежащую на лохмотьях с распущенной косой, по лицу ползали вши, живот в буквальном смысле прилип к спине. Я стала лить ей в рот из бутылки молоко, но оно не проходило, а только булькало. Я плачу... Отец говорит: “Дочка, ей это уже не поможет...”.

Я все это помню, как будто это было вчера... Спать легли с отцом рядом, я и братик Ваня. Дверь в землянку осталась открыта. Утром солнце светит... Отец стал бредить (теперь я это поняла) — говорит: “Дочка, загони волов в хлев!”. И стал хрипеть. Я прошу: “Тату, не храпи!”. Он умер на второй день после мамы... Мы с братиком остались вдвоем среди мертвых родителей. Сколько это продолжалось — не знаю.

Я опять пошла в хутор. Кто и как их похоронил, не знаю... Я опухла от голода, братик ещё больше. Нас забрали в ясли. Братика положили на земляной пол под печкой. Он умирал, с его опухшего тела сочилась жидкость. Я сидела рядом, он скрипел зубами и просил огурчик. У меня его не было и никому до нас, детей, не было дела. И он умер. Его завернули в одеяло, цвет этого одеяла до сих пор у меня в памяти. Похоронили его рядом с “яслями”. Этот дом, ранее принадлежащий “кулакам”, которых тоже выгнали из села, был в овраге – там, где брали глину. За три дня – три смерти! А я выжила...

Видимо, так было угодно Богу – оставить меня жить на свете за моих дорогих родителей и братиков-мучеников. Этот ужас и все эти страдания мне пришлось пережить в восьмилетнем возрасте.

Всё, что я написала, – истинная правда. Ничего не придумала. Да такое и нельзя придумать нарочно. Такое не приснится и в страшном сне...”

Приблизно такими були долі всіх дітей селян в Україні, яким пощастило пережити той більшовицький геноцид. Як бачимо, їхні долі до Голодомору та після нього — це життя в різних цивілізаціях: українській та радянській. Бо справжня Україна до 1933 року була навіть на східному кордоні нашої держави. Україна, яку ми втратили. Хочеться вірити в те, що не назавжди.

¹ Самійленко І. Проблеми дослідження голодомору-33 // Визвольний шлях. — Лондон — Київ. — Кн. 2. — Лютий, 1999. — С.178.

² Грінченко Б. Словарь української мови: У 4-х т. — Т. 2. — К., 1996. с. 344-345

³ Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Луганська область: У 3 кн. — Кн. 2. — С.104.

⁴ Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Луганська область: У 3 кн. — Кн. 2. — С.104-105.

⁵ Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Луганська область: У 3 кн. — Кн. 2. — С.458.